

Het effect coping met ouderlijke conflicten op het welbevinden van kinderen uit
echtscheidingsgezinnen

*De invloed van coping met ouderlijke conflicten op het welbevinden van kinderen uit
echtscheidingsgezinnen in samenhang met leeftijd, sekse en duur sinds scheiding*

Studenten: Marlies Kunst (3231631)

Sharon de Ruiter (3485153)

Henriette Terlouw (3481794)

Cursus: Masterthesis Orthopedagogiek, werkveld Jeugdzorg

Thesisbegeleider: Dr. Inge van der Valk

Instelling: Faculteit Sociale Wetenschappen, Universiteit Utrecht

Datum: 27 juni 2011

Voorwoord

In september 2010 startte het proces tot het schrijven van een masterthesis. Een proces van schrijven, schaven, aanvullen en schrappen. Voor u ligt het resultaat: een onderzoeksartikel over de invloed van coping met ouderlijke conflicten op het welbevinden van kinderen uit echtscheidingsgezinnen. Nadat Henriette en Marlies de onderzoeksopzet hadden opgesteld, werd Sharon toegevoegd aan het thesisgroepje. Omdat ons groepje uit drie studenten bestond leek het ons verstandig de taken goed te verdelen, waarbij we geprobeerd hebben ervoor te zorgen dat ieders sterke kanten naar voren konden komen. Henriette en Sharon zijn daarom gestart met het schrijven van de inleiding en deze is gereviseerd en aangevuld door Marlies. Het methodendeel is door Marlies geschreven en gereviseerd door Henriette en Sharon. Vanaf het resultatendeel hebben we alle drie steeds stukken geschreven, elkaars stukken aangevuld en verbeterd en feedback verwerkt. Hoewel het lastig kan zijn om met drie studenten de werkdruk evenwichtig te verdelen, denken we dat we hier goed in zijn geslaagd. We willen Inge van der Valk hartelijk bedanken voor haar goede begeleiding bij het schrijven van deze thesis. Ten slotte rest ons u veel plezier te wensen bij het lezen van het artikel.

Marlies Kunst, Sharon de Ruiter & Henriette Terlouw

Abstract

Purpose. Research indicated that children of divorced parents are showing more internalizing and externalizing problems compared to children belonging to intact families. It is suggested that well-being is moderated by factors, such as copingstyle. The purpose of this study was to investigate the correlation between children's well-being after their parent's divorce and coping with parental conflict. In addition, the role of age, sex and time since parental divorce on children's well-being was investigated. *Methods.* In this study ANOVA's, MANOVA and regression analyses were used. *Results.* The sample ($n=166$) shows that coping with parental conflict plays a major role in the well-being of children between 7-13 years. *Conclusion.* When controlling for coping, a significant difference in well-being is found between boys and girls after divorce. Coping is related to the well-being of children after divorcement of parents. The correlation between well-being and age is not significantly and consistently demonstrated. The time since parental divorce does not play a significant role in the well-being of children.

Keywords: children, divorce, coping, parental conflict.

Theoretisch kader

Jaarlijks krijgen gemiddeld 35 duizend kinderen te maken met echtscheiding van hun ouders (Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2010). Kinderen uit echtscheidingsgezinnen blijken gemiddeld een lager welbevinden te hebben dan kinderen uit intacte gezinnen (Amato, 2000; Amato & Cheadle, 2008; Amato & Keith, 1991; Hanson 1999; Kelly, 2003; Potter, 2010; Wicks-Nelson & Israël, 2009). Het is daarom belangrijk dat helder is welke factoren een rol spelen in dit gevonden verschil. Dit onderzoek richt zich op de invloed van coping met ouderlijke conflicten op het welbevinden van kinderen na de echtscheiding van ouders. In dit artikel zal eerst worden ingegaan op de prevalentie van scheiding, de gevolgen ervan voor het kind en welke modererende factoren een rol kunnen spelen. Daarna zal worden ingegaan op de coping en de effecten van leeftijd, sekse en duur sinds scheiding op coping. Omdat dit onderzoek zich meer specifiek richt op coping met ouderlijke conflicten zal tot slot worden ingegaan op de rol van ouderlijke conflicten.

Echtscheiding

Prevalentie van echtscheiding

Onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS, 2010) laat zien dat het aantal scheidingen in Nederland de afgelopen jaren stabiel rond 32.000 scheidingen per jaar ligt. Bij meer dan 50% van de scheidingen zijn kinderen betrokken (CBS, 2010). In 2007 waren 34.700 duizend kinderen betrokken bij een scheiding, waarvan meer dan de helft van de kinderen jonger dan 10 jaar was (CBS, 2010).

Wat betreft de prevalentie van probleemgedrag bij scheidingskinderen blijkt er samenhang te zijn tussen scheiding van ouders en het welbevinden van het kind. Onderzoek van Hetherington en Kelly (2002) laat zien dat kinderen uit scheidingsgezinnen twee tot tweeënhalve keer zoveel problemen ervaren dan kinderen uit intacte gezinnen.

Gevolgen van echtscheiding voor kinderen

Kinderen van gescheiden ouders hebben een verhoogd risico op het ontwikkelen van problemen ten opzichte van kinderen uit intacte gezinnen (Amato, 2001; Amato & Keith, 1991; Valls-Vidal, Pérez-Testor, Guarida-Olmos, Iafrate, 2010; Hetherington, Bridges, & Insabella, 1998). Internaliserende problemen die kinderen uit echtscheidingsgezinnen kunnen gaan vertonen zijn bijvoorbeeld een lager psychosociaal welbevinden (Potter, 2010), emotionele problemen, zoals depressieve gevoelens, en een laag zelfbeeld (Amato, 2000). De externaliserende problemen die bij deze kinderen tot uiting kunnen komen zijn delinquent en agressief gedrag, problematische relaties en vroeger seksueel contact (Emery, Waldron, Kitmann & Aaron, 1999). Tevens hebben kinderen met gescheiden ouders een hogere kans op middelengebruik (Jeynes, 2001). Deze problemen kunnen worden veroorzaakt door stressvolle ervaringen in het echtscheidingsproces, zoals conflicten tussen ouders, een veranderde gezinssituatie, vermindering of verlies van contact met een van beide ouders, economische achteruitgang of verhuizing (Amato & Cheadle, 2008; Amato & Keith, 1991; Davies & Cummings, 1994; Hetherington, Bridges, & Insabella, 1998; Amato, 2000; Hines, 1997).

Moderende factoren

Verschillende modererende factoren kunnen van invloed zijn op de ontwikkeling van probleemgedrag na scheiding van de ouders (Amato, 2000; Hetherington, 1999).

Kindkenmerken, zoals *self-efficacy*, copingstrategieën en sociale vaardigheden kunnen een modererende rol spelen. Protectieve factoren, zoals goede sociale ondersteuning vanuit de omgeving, leiden tot een verzwakking van de invloed van stresservaringen rondom een scheiding. Daarnaast kunnen demografische kenmerken, zoals cultuur, geslacht, leeftijd, etniciteit als modererende factoren dienen (Amato, 2000).

Coping

Definiëring coping en copingstrategieën

Coping kan een modererende rol spelen in de ontwikkeling van probleemgedrag na scheiding van de ouders. Lazarus en Folkman (1984) definiëren coping als bewuste of onbewuste cognitieve inspanningen en gedragsinspanningen die de regulatie van externe en/of interne prikkels tot doel hebben. Deze prikkels worden als belastend ervaren of het individu heeft het gevoel geen controle uit te kunnen oefenen op deze prikkels. Coping wordt gezien als een mediërend proces waarbinnen gedragsproblemen, negatieve ervaringen, copingstijlen en cognities in verband worden gebracht met het welzijn van het kind. (Lazarus & Folkman, 1984; Kliewer, 1991; Suls, David & Harvey, 1996; Laumann-Billing & Emery, 2000). De manier waarop iemand met prikkels omgaat, is onder andere afhankelijk van karakter, leeftijd, sekse en onderlinge relaties (Sandler, Tein, & West, 1994; Carver, Weintraub & Scheier, 1989; Kliewer, 1991). Uit onderzoek van Sandler, Tein en West (1994) blijkt dat kinderen die actieve copingmechanismen gebruiken, zoals het oplossen van problemen en het zoeken van sociale steun, zich na de scheiding sneller aanpassen, dan kinderen die vermijding of afleiding als copingmechanismen gebruiken.

Leeftijdverschillen in coping

Oudere kinderen en jongeren passen andere copingstrategieën toe dan jongere kinderen (Kliewer, 1991; Diehl, Coyle & Labouvie-Vief, 1996). De cognitieve, sociale en emotionele vaardigheden van oudere kinderen en jongeren zijn namelijk verder ontwikkeld dan die van jongere kinderen (Kliewer, 1991; Davies & Cummings, 1994). Daardoor hebben oudere kinderen meer vaardigheden ontwikkeld op het gebied van abstract denken en probleemoplossend vermogen, waardoor het gebruik van positieve cognitieve strategieën toeneemt (Berden, Althaus, & Verhulst, 1990; Ryan, 1989).

Sekseverschillen in coping

Verschillende onderzoeken laten zien dat jongens en meisjes verschillend reageren op negatieve prikkels (Cramer, 1991; Diehl, Coyle, & Labouvie-Vief, 1996; Irion, Coon, & Blanchard-Fields, 1988). Meisjes ervaren meer stress in conflictsituaties, zoeken meer sociale ondersteuning, gebruiken meer emotionele expressie en hanteren vaker een vermijdende copingstrategie (Cramer, 1991; Irion, Coon, & Blanchard-Fields, 1988; Ryan, 1989). Jongens leren sneller van stressvolle situaties, zoals echtscheiding, waardoor ze op een adequatere wijze reageren op nieuwe stressvolle situaties. Onderzoekresultaten zijn echter niet eenduidig op dit gebied. Andere onderzoekers hebben namelijk geen significante sekseverschillen in coping gevonden (Irion, Coon, & Blanchard-Fields, 1988; Armistead et al., 1990).

Duur sinds scheiding en coping

Naast leeftijd en sekse kan de duur sinds scheiding van invloed zijn op het welbevinden van het kind, hoewel hier weinig onderzoek naar is gedaan (Van der Valk, Spruijt, De Goede, Maas & Meeus, 2005). Onderzoek naar duur sinds scheiding toont aan dat de negatieve invloed van een scheiding op het welbevinden van het kind het meest duidelijk kort na de scheiding te zien zijn. In deze periode is er vaker sprake van externaliserende problemen dan van internaliserende problemen (Hetherington & Stanley-Hagan, 1997). In de literatuur worden drie ontwikkelingspaden van problemen na een scheiding op de lange termijn onderscheiden: vermindering, stabilisatie en verergering (Van der Valk et al., 2005). Bij vermindering van problemen zijn kinderen in staat te herstellen van de stressvolle ervaringen rond de scheiding. Dit herstel wordt veroorzaakt door toegenomen psychologische mechanismen, zoals coping, die kinderen ontwikkelen bij het ouder worden of door positieve gebeurtenissen en relaties. Wat betreft stabilisatie heeft onderzoek laten zien dat er bij een scheiding sprake is van een proces dat al een tijd voor de scheiding en een tijd erna van

Kind & Echtscheiding

invloed is. Scheiding kan, zowel voor als na de scheiding, samengaan met conflicten tussen ouders, verminderd opvoedgedrag, een slechte ouder-kindrelatie en negatieve attributies van het kind met betrekking tot de problemen tussen de ouders. Ten slotte kan er sprake zijn van verergering van de problemen. Hierbij is er sprake van een 'sleeper effect', wat inhoudt dat de scheiding een verlaat effect op het kind heeft. Uit onderzoek komt naar voren dat er sprake kan zijn van deze effecten wanneer een kind volwassen wordt en te maken krijgt met het aangaan van relaties en huwelijk en dit kan leiden tot emotionele problemen (Hetherington, 1999; Amato & Keith, 1991). Hetherington en Stanley-Hagan (1999) benadrukken dat veerkracht bij de meeste kinderen leidt tot een aanpassing aan de scheiding van de ouders.

Ouderlijke conflicten en scheiding

Invloed van ouderlijke conflicten

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat de negatieve gevolgen van een scheiding voor kinderen gedeeltelijk te verklaren zijn door ouderlijke conflicten. Grych en Fincham (1993) onderscheiden directe en indirecte effecten van ouderlijke conflicten op het welbevinden van het kind. Directe effecten zijn stress bij het kind en modeling. Stress beïnvloedt de emotie- en gedragsregulatie en kan zo leiden tot aanpassingsproblemen zoals angst, delinquentie en agressie (Emery, 1982; Davies & Cummings, 1994). Bij modeling gaan kinderen de negatieve manier waarop de ouders problemen en conflicten oplossen imiteren. Indirecte effecten van conflicten zijn een verslechtering van de ouder-kind relatie, door vijandig gedrag tegenover het kind of het kind te dwingen partij te kiezen voor één van de ouders, en de inconsistente uitvoering van discipline (Grych & Fincham, 1993).

Verschillende factoren zijn van invloed op het effect van ouderlijke conflicten op het welbevinden van het kind. De belangrijkste factoren zijn de frequentie en inhoud van huwelijksconflicten, de mate van agressie en de manier van oplossen en de mate waarin kinderen aanwezig zijn bij deze conflicten (Grych & Fincham, 1990; Fabricius & Luecken,

2007). Kindkenmerken, zoals sekse, leeftijd, temperament, sociaalcognitieve vaardigheden en eerdere ervaringen met conflicten, kunnen eveneens van invloed zijn op het effect van ouderlijke conflicten (Grych & Fincham, 1990; Kurdek & Berg, 1987; Grych, Seid & Fincham, 1992; Lazarus & Folkman, 1984; Kim et al., 2009). Ook op lange termijn kunnen de gevolgen van blootstelling aan frequente, intense ouderlijke conflicten zichtbaar zijn (Nicolotti, El-Sheikh, & Whitson, 2003; Fabricius & Luecken, 2007; Kim, Jackson, Hunter & Conrad, 2009).

Coping van het kind met ouderlijke conflicten

Kinderen kunnen op verschillende manieren reageren op ouderlijke conflicten. Cognitieve vaardigheden en processen kunnen het kind bij deze conflicten inzicht geven in de bedoeling van ouders, de mogelijkheid geven situaties te beredeneren en beïnvloeden de causale attributie van het conflict. Wanneer het kind zichzelf als oorzaak van het conflict ziet, kan dit leiden tot zelfverwilt, wat geassocieerd wordt met internaliserende problemen (Kurdek & Berg, 1987; Grych, Seid & Fincham 1992).

De Children's Perception of Interparental Conflict Scale (CPIC; Grych & Fincham, 1990) vragenlijst, die opgebouwd is uit de schalen; zelfverwilt, bedreiging, coping efficacy en stabiliteit, is ontwikkeld om de reactie en interpretatie van het kind betreffende het conflict tussen ouders te onderzoeken. Zelfverwilt, angst en het gevoel van bedreiging komen veelal voor wanneer in conflicten de aard van het conflict kind of jongere gerelateerd is. Dit leidt tot gevoelens van verdriet, boosheid en schaamte (Grych & Fincham, 1993). Zelfverwilt op zichzelf leidt echter niet tot aanpassingsproblemen (Grych, Seid & Fincham, 1992; Goodman & Pickens, 2001). Wel is er een verband tussen de waardering en beleving van de bedreiging en het zelfverwilt (Grych, Seid & Fincham, 1992). De manier waarop het kind omgaat met de conflicten, de coping efficacy, blijkt gerelateerd te zijn aan het welzijn van het kind.

Frequente en intense conflicten zijn gerelateerd aan internaliserende en externaliserende problemen bij het kind (Grych & Fincham, 1990).

Dit onderzoek

Relevantie

In dit onderzoek zal bij kinderen van gescheiden ouders geanalyseerd worden wat de samenhang is tussen coping met ouderlijke conflicten en de mate welbevinden na de scheiding. Ouderlijke scheiding gaat vaak gepaard met ouderlijke conflicten, zowel voor als na de scheiding (Sandler, Miles, Cookston, & Braver, 2008). Ouderlijke conflicten kunnen een negatieve invloed hebben op het welbevinden van het kind. Het is daarom van belang te onderzoeken of de manier waarop kinderen omgaan met deze ouderlijke conflicten, de coping met ouderlijke conflicten, van invloed is op de ontwikkeling van problemen. Dit is ten eerste relevant voor de praktijk. Voor preventie en behandeling is het namelijk van belang te weten of het ontwikkelen van een positieve copingstijl met ouderlijke conflicten een positieve uitwerking heeft op het welbevinden van kinderen in echtscheidingssituaties. Daarnaast kan dit onderzoek, afhankelijk van de resultaten, meer inzicht geven in welke kinderen in echtscheidingssituaties gevoelig zijn voor de ontwikkeling van problemen na de scheiding. Zo kan in een eerder stadium worden geanalyseerd welke kinderen hulp nodig hebben na een scheiding. Er kan dan effectiever geïntervenieerd worden met als doel preventie van problemen en/of probleemreductie bij kinderen en jongeren na een echtscheiding. Dit is van belang omdat kinderen met problematische gedachten een risicogroep vormen voor het ontwikkelen van psychopathologie (Kurdek & Berg, 1987).

Ten tweede is het onderzoek relevant voor het wetenschappelijk onderzoek naar de invloed van coping en de invloed van scheiding op kinderen en in hoeverre leeftijdsverschillen en sekseverschillen hieraan bijdragen. Het onderzoek geeft meer inzicht in de mate waarin coping met ouderlijke conflicten invloed heeft op het welbevinden en of de mediators sekse en leeftijd daarbij van invloed zijn.

Onderzoeksvragen

Gebaseerd op de hierboven genoemde literatuur zijn de volgende onderzoeksvragen opgesteld: (a) *Is er een significant verschil tussen jongens en meisjes in de mate van welbevinden na de scheiding?* Hoewel verschillende onderzoeken elkaar tegenspreken laten sommige onderzoeken zien dat meisjes minder goed reageren op stressvolle situaties vergeleken met jongens (Cramer, 1991; Irion et al., 1988; Ryan, 1989). Verwacht wordt daarom dat meisjes een significant lager welbevinden hebben na scheiding dan jongens (Hypothese 1). (b) *Is er een samenhang tussen de leeftijd van het kind en de mate van welbevinden na scheiding?* Eerder onderzoek heeft aangetoond dat oudere kinderen beter in staat zijn tot abstract denken, een beter ontwikkeld probleemoplossend vermogen hebben en beter ontwikkelde cognitieve strategieën kunnen hanteren (Berden, Althaus, & Verhulst, 1990; Ryan, 1989). Er wordt daarom verwacht dat het welbevinden van kinderen uit scheidingsgezinnen een positieve samenhang vertoont met de leeftijd van deze kinderen (Hypothese 2). (c) *Is er een samenhang tussen het welbevinden van kinderen uit scheidingsgezinnen en de coping met ouderlijke conflicten?* Een goede coping met ouderlijke conflicten geeft het kind inzicht in de bedoeling van ouders, mogelijkheid tot redeneren en geeft inzicht in de causale attributie van negatieve uitkomsten (Kurdek & Berg, 1987; Grych, Seid & Fincham 1992). Er wordt daarom verwacht dat het welbevinden van scheidingskinderen een positieve samenhang vertoont met de coping met ouderlijke conflicten van deze kinderen (Hypothese 3). (d) *Is er samenhang tussen het welbevinden van kinderen uit scheidingsgezinnen en de duur sinds scheiding?* Literatuuronderzoek van Van der Valk en collega's (2005) laat zien dat de onderzoeken die zijn uitgevoerd aantonen dat er een vermindering, stabilisatie of verergering van de problemen na een scheiding bij kinderen kan optreden. De duur sinds scheiding zal exploratief worden geanalyseerd.

Methode

Procedure

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van een bestaand databestand van de voormeting van het effectonderzoek naar de interventie Kinderen in echtscheidingssituaties (KIES voor het kind!; Van der Valk, 2008). Deze echtscheidingsgezinnen zijn benaderd via basisscholen in de provincies Brabant, Zuid-Holland en Flevoland. Kinderen, ouders en leerkrachten uit zowel formeel (na een huwelijk) als informeel (na langdurig samenwonen) gescheiden gezinnen zijn benaderd voor deelname aan het onderzoek. Via basisscholen zijn kinderen tussen de 9 en 12 jaar benaderd door middel van brieven, folders en mondelinge toelichting door de leerkracht of intern begeleider. Bij dit gerandomiseerde effectonderzoek werd gewerkt met 2 condities, bestaande uit een experimentele groep (KIES) en een controlegroep (geen KIES), waarbij scholen op random wijze aan de condities werden toegewezen. In beide condities vulden zowel het kind, een of beide ouders en de leerkracht van het kind een vragenlijst in. Kinderen vulden de vragenlijst op school in, onder begeleiding van een onderzoeksmedewerker. Ouders en leerkrachten vulden de vragenlijst zelfstandig in en stuurden deze retour aan de onderzoekers. Kinderen en ouders uit de experimentele conditie konden kosteloos deelnemen aan KIES, terwijl men in de controleconditie een kleine vergoeding kreeg voor deelname aan het onderzoek. Ongeacht de conditie kregen leerkrachten daarnaast een kleine attentie voor het invullen van de vragenlijsten. Aangezien voor het onderzoek van de huidige thesis de aandacht uitgaat naar mechanismen in de totale groep, ongeacht conditie, zal in het vervolg van deze thesis de groep als geheel besproken worden.

Participanten

De steekproef bestaat uit een groep van 166 kinderen uit scheidingsgezinnen, bestaande uit 86 jongens (51.8%) en 80 meisjes (48.2%). De leeftijd van de deelnemende kinderen uit de

echtscheidingsgezinnen ligt tussen de 7 en 13 jaar met een gemiddelde van 10.05 jaar ($SD = 1.22$). De duur sinds de scheiding van de ouders ligt tussen de 0 en 12 jaar, met een gemiddelde van 5.15 jaar ($SD = 2.85$).

Meetinstrumenten

Welbevinden De mate van welbevinden van het kind is gemeten door middel van de zelfrapportagevragenlijst van de *Strength and Difficulties Questionnaire* (SDQ; Goodman, 1997). Deze versie is gericht op kinderen tussen 11 en 17 jaar (Van Widenfelt, Goedhart, Treffers & Goodman, 2003). De SDQ richt zich op zowel de zwakke als de sterke kanten van het kind en bestaat uit de 5 subschalen Gedragsproblemen, Emotionele symptomen, Aandachtstekort/hyperactiviteit, Relatie met leeftijdgenoten en Prosociaal gedrag, elk bestaande uit 5 items (Goodman, 1997). De antwoordmogelijkheden zijn 'niet waar', 'een beetje waar' en 'zeker waar' (Muris, Meesters & Van den Berg, 2003). Voorbeelden van items zijn: 'Ik ben rusteloos, ik kan niet lang stilzitten' op de subschaal hyperactiviteit en 'Ik ben aardig tegen jongere kinderen' op de subschaal Prosociaal gedrag. De totale score op een subschaal kan worden berekend door de scores eventueel te hercoderen en per schaal op te tellen (0-10). Door de scores op de subschalen gedragsproblemen, emotionele symptomen, hyperactiviteit en relatie met leeftijdgenoten kan totale probleemscore worden berekend (Muris, Meesters en Van den Berg, 2003). Widenfelt en collega's (2003) hebben de betrouwbaarheid van de Nederlandse vertaling van de SDQ gemeten en hebben een matig tot sterke betrouwbaarheid van de zelfrapportage van de SDQ ($\alpha = .70$) gevonden. Onderzoek van Muris, Meesters en Van den Berg (2003) laat eveneens een matige betrouwbaarheid van de zelfrapportage van de SDQ ($\alpha = .45$) zien. Tenslotte laten de onderzoeken zien dat de uitkomst op de schalen overeenkomt met de uitkomst op deze schalen op andere vragenlijsten, zoals de CBCL, wat duidt op een goede validiteit (Muris, Meesters en Van den Berg, 2003; Widenfelt et al., 2003). Het huidige onderzoek laat een sterke totale betrouwbaarheid zien op de

zelfrapportage van de SDQ ($\alpha = .73$; Tabel 1). Dit betekent dat er een hoge samenhang is tussen de variabelen op de hele SDQ. De betrouwbaarheid van de verschillende subschalen varieert van .36 tot .60 (Tabel 1). De subschalen Gedragsproblemen en Problemen met leeftijdsgenoten hebben een zwakke betrouwbaarheid, wat betekent dat er een matige samenhang is tussen de variabelen binnen de subschaal. De subschalen Emotionele problemen, Hyperactiviteit/Aandachtstekort en Prosociaal gedrag hebben een matige betrouwbaarheid. Dit betekent dat er enigszins samenhang is tussen de variabelen binnen de subschalen.

Tabel 1. *Betrouwbaarheidsanalyses van de subschalen en totaalscore van de SDQ, weergegeven in Cronbach's alpha*

Schaal	Cronbach's alpha (α)
Emotionele symptomen	.67
Gedragsproblemen	.36
Hyperactiviteit/Aandachtstekort	.52
Problemen met leeftijdsgenoten	.35
Prosociaal gedrag	.60
Totaalscore	.73

Naast de SDQ is de Cantril-ladder (Cantril, 1965) afgenomen voor het meten van het welbevinden van het kind. De Cantril-ladder meet het algemene gevoel van welbevinden door te vragen hoe de respondenten zich in het algemeen voelen (1 = 'heel slecht' tot 10 = 'heel goed').

Coping Een subschaal van de *Children's Perception of Interpersonal Conflict Scale* (CPIC; Grych, Seid & Fincham, 1992) is afgenomen om de coping van het kind met ouderlijke conflicten te meten. De CPIC is gebaseerd op het theoretisch model over de relatie tussen ouderlijke conflicten en het welbevinden van het kind. Voor dit onderzoek zal gebruik gemaakt worden van de subschaal 'doelgerichte coping' van de CPIC. Het kind krijgt 6

stellingen voorgelegd, waarop het kan antwoorden met 'waar', 'enigszins waar' en 'niet waar'. Voorbeelden van stellingen van deze subschaal zijn: 'Als mijn ouders ruzie maken, kan ik iets doen om mij beter te voelen', 'Ik weet niet wat ik moet doen als mijn ouders ruzie maken' en 'Als mijn ouders ruzie maken, kan ik niets doen om hen te laten stoppen'. Grych, Seid en Fincham (1992) hebben de betrouwbaarheid en validiteit van de CPIC gemeten en hebben een matige tot sterke betrouwbaarheid van de subschaal 'doelgerichte coping' ($\alpha=.65-.69$) gevonden. In het huidige onderzoek is een matige betrouwbaarheid van deze subschaal gemeten ($\alpha = .62$).

Statistische analyse

De resultaten worden geanalyseerd met de *Statistical Package for Social Sciences* (SPSS). Een MANOVA wordt uitgevoerd om het verschil tussen jongens en meisjes in de mate van welbevinden na scheiding van de ouders te meten. Na de uitvoering van de MANOVA worden voor de significante resultaten univariate ANOVA's uitgevoerd. De samenhang tussen het variabele welbevinden en de variabelen leeftijd, coping en duur sinds scheiding wordt gemeten door de Pearson's correlatietest. Aan de voorwaarden voor deze analyses wordt voldaan. Een multiple regressieanalyse wordt uitgevoerd voor de analyse van de samenhang tussen alle variabelen.

Resultaten

Beschrijvende statistieken

Tabel 2 laat de beschrijvende statistieken van de verschillende variabelen zien. De gemiddelden en standaarddeviaties van de variabelen van de subschalen en totaalscore van de SDQ, de CPIC en de Cantril worden in deze tabel beschreven. Daarnaast worden deze gegevens weergegeven uitgesplitst naar sekse.

Tabel 2. Beschrijvende statistieken en het verschil tussen jongens en meisjes in de mate van welbevinden op de subschalen en totaalscore van de SDQ, de CPIC en de Cantril

	Totaal (n=143)		Jongens (n=78)		Meisjes (n=65)		MANOVA	
	Gemiddelde	SD	Gemiddelde	SD	Gemiddelde	SD	F	p
SDQ								
totaal	1.66	0.28	1.66	0.27	1.66	0.29	.03	.87
HA	1.91	0.45	1.91	0.44	1.91	0.43	<.01	.98
PL	1.57	0.42	1.60	0.41	1.53	0.42	.97	.33
GD	1.52	0.32	1.60**	0.32	1.42**	0.28	11.81	<.01**
ES	1.63	0.45	1.53*	0.45	1.74*	0.49	8.01	.01*
PS	2.45	0.39	2.33**	0.38	2.59**	0.35	17.40	<.01**
CPIC	2.16	0.48	2.09	0.47	2.23	0.49	2.83	.10
Cantril	8.12	1.93	8.40	1.89	7.82	1.95	3.42	.07

Noot: Voor de Cantril geldt: bij meisjes $n = 75$ en bij totaal $n = 156$. ES = Emotionele symptomen, PL= Problemen met leeftijdsgenoten, PG = Prosociaal gedrag, GD= Gedragsproblemen, HA = Hyperactiviteit / Aandachtstekort.

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$

Multivariaat model

Om het verschil tussen jongens en meisjes in de mate van welbevinden te toetsen, is gebruik gemaakt van een multivariate variantieanalyse (MANOVA) (Tabel 2). Er is geen significant verschil tussen jongens en meisjes in de mate van welbevinden gemeten op de totaalscore van de SDQ, maar een trendsignificantie wanneer gemeten met de Cantril ($F(1,143) = 3.42, p = .07$), waarbij jongens een hogere score hebben dan meisjes. Wanneer gekeken wordt naar de subschalen van de SDQ is er geen significant verschil wat betreft sekse op de subschalen Hyperactiviteit/Aandachtstekort en Problemen met leeftijdsgenoten van de SDQ. Jongens scoren wel significant hoger dan meisjes op de subschaal Gedragsproblemen ($F(1,141) = 11.81, p < .01$). Meisjes scoren significant hoger dan jongens op de subschalen Emotionele symptomen ($F(1,141) = 8.01, p = .01$) en Prosociaal gedrag ($F(1,141) = 17.40, p < .01$). Er is geen significant verschil gevonden tussen jongens en meisjes op de subschaal Coping rondom conflicten van de CPIC.

Covariantieanalyse

Een covariantieanalyse met als controlerende factor Coping met ouderlijke conflicten wordt uitgevoerd, om het effect van coping op het verschil in welbevinden tussen jongens en meisjes te meten. Wanneer gecontroleerd voor de variabele Coping met ouderlijke conflicten wordt er een significant verschil gevonden tussen jongens en meisjes op de subschalen op de totaalscore van de SDQ ($F(1,140) = 7.10, p < .01$) en op de Cantril ($F(1,142) = 7.08, p < .01$). Bij controle voor coping wordt eveneens een significant verschil gevonden op de subschalen Emotionele symptomen ($F(1,140) = 5.66, p = .02$) en Problemen met leeftijdsgenoten ($F(1,140) = 7.22, p < .01$). Bij controle voor coping is er geen significant verschil meer in gedragsproblemen tussen jongens en meisjes.

Correlaties

Leeftijd en welbevinden

Pearson's correlatieanalyse laat zien dat er geen significante samenhang is tussen leeftijd en welbevinden op de totaalscore van de SDQ en de Cantril. Er is eveneens geen significant verschil gevonden op de subschalen Emotionele symptomen, Gedragsproblemen en Hyperactiviteit/Aandachtstekort. De subschalen Problemen met leeftijdsgenoten ($r = -.22, p < .01$) en Prosociaal gedrag ($r = .17, p = .03$) laten wel een significante samenhang zien met de variabele leeftijd, waarbij een hogere leeftijd samenhangt met minder problemen met leeftijdsgenoten en meer sociaal gedrag. Er is eveneens een significante correlatie tussen leeftijd en Coping met ouderlijke conflicten ($r = -.23, p = .02$). Een hogere leeftijd hangt samen met een lagere coping met ouderlijke conflicten. Tabel 3 laat de correlaties tussen de variabelen zien.

Coping en welbevinden

Uit de analyses blijkt dat er een significante samenhang is tussen Coping rondom conflicten en welbevinden op de totaalscore van de SDQ ($r = .23, p < .01$) en de Cantril ($r = -.21, p = .01$). Een hoge score op Coping met ouderlijke conflicten hangt samen met een hoge mate van probleemgedrag, gemeten met de SDQ, en een laag algeheel welbevinden, gemeten met de Cantril. Wanneer gekeken wordt naar de subschalen van de SDQ is een significante correlatie gevonden tussen Coping rondom conflicten en de subschalen Emotionele symptomen ($r = .24, p = < .01$) en Problemen met leeftijdsgenoten ($r = .21, p = .01$). Een hoge mate van Coping rondom conflicten hangt samen met hoge scores op Emotionele symptomen en Problemen met leeftijdsgenoten. De subschalen Prosociaal gedrag, Gedragsproblemen en Hyperactiviteit/Aandachtstekort laten geen significante samenhang zien met de variabele Coping rondom conflicten.

Duur sinds scheiding en welbevinden

Er is geen significante correlatie gevonden tussen de duur sinds scheiding en mate van welbevinden, gemeten op zowel de SDQ als de Cantril. Er zijn daarnaast geen significante samenhang te zijn tussen duur sinds scheiding en de subschalen van de SDQ en de subschaal Coping efficacy van de CPIC.

Tabel 3. *Correlatiecoëfficiënten van de samenhang tussen de subschalen en totaalscore van de SDQ, de CPIC en de Cantril en de variabelen leeftijd, coping en duur sinds scheiding*

	Welbevinden							
	SDQ totaal	ES	PL	PG	GD	HA	CPIC coping	Cantril
Leeftijd	-.13	-.06	-.22**	.17*	-0.8	.03	-.23**	.04
Coping	.23**	.24**	.21*	.06	.09	.10		.21*
Duur sinds scheiding	.01	-.02	-.08	.02	.04	.09	-.12	-.09

Noot: ES = Emotionele symptomen, PL= Problemen met leeftijdsgenoten, PG = Prosociaal gedrag, GD= Gedragsproblemen, HA = Hyperactiviteit / Aandachtstekort. * $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$

Regressieanalyse

Om een gezamenlijke voorspelling te doen over het welbevinden, rekening houdend met de onderlinge samenhang van de variabelen leeftijd, geslacht, duur sinds scheiding en coping, is een multipele regressieanalyse uitgevoerd. De resultaten van deze analyse zijn weergegeven in Tabel 4.

Uit de regressieanalyse blijkt dat er geen hoofdeffect is van de onafhankelijke variabelen leeftijd, geslacht en duur sinds scheiding (Tabel 4). Deze variabelen blijken geen voorspellende factor te zijn voor het welbevinden van het kind. Wel is er een hoofdeffect gevonden van coping ($\beta = .23$, $p < .01$) met een proportie verklaarde variantie van 5.4% ($R^2 = .05$). Een hoge score op coping met ouderlijke conflicten hangt samen met een laag welbevinden van het kind.

Er is geen significant interactie effect gevonden voor geslacht en leeftijd en voor de variabelen geslacht en duur sinds scheiding. Er zijn eveneens geen significante interactie effecten gevonden tussen coping en geslacht en tussen coping en duur sinds scheiding. Wel is er een interactie effect gevonden voor leeftijd en coping ($\beta = .16$, $p = .047$). De proportie verklaarde variantie van dit effect is 2.6% ($R^2 = .03$). Naar mate de leeftijd van het kind

Kind & Echtscheiding

toeneemt, neemt de mate van adaptieve coping met conflicten toe ($\beta = .23, p < .01$), maar neemt ook het probleemgedrag toe, wat leidt tot een lager welbevinden.

Tabel 4. *De onderlinge samenhang tussen de variabelen leeftijd, geslacht, duur sinds scheiding en coping op het totale probleemgedrag*

Variabele	Totaal probleemgedrag											
	Leeftijd			Geslacht			Coping			Duur sinds scheiding		
	<i>B</i>	β	<i>p</i>	<i>B</i>	β	<i>p</i>	<i>B</i>	β	<i>p</i>	<i>B</i>	β	<i>p</i>
Constant	1.90		.00	1.66		.00	1.45		.00	1.66		.00
Leeftijd	-.02	-.10	.19	-.00	-.03	.74	.01	.16	.05	4.35	.01	.96
Constant	1.66		.00	1.66		.00	1.65		.00	1.66		.00
Geslacht	-.00	-.03	.74	-.01	-.01	.89	.01	.05	.55	-.01	-.03	.75
Constant	1.45		.00	1.65		.00	1.36		.00	1.60		.00
Coping	.01	.16	.047*	.01	.05	.55	.14	.23	<.01**	.01	.13	.14
Constant	1.66		.00	1.66		.00	1.60		.00	1.65		.00
Duur	4.35	.01	.96	-.01	-.03	.75	.01	.13	.14	.01	.01	.88

Noot: Indien bij significantie de variabelen horizontaal en verticaal gelijk zijn wordt het hoofdeffect weergegeven. Indien er twee verschillende variabelen horizontaal en verticaal gezien samenkomen wordt een interactie effect weergegeven. * $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$

Tabel 5. *Model 1, de onderlinge samenhang tussen de hoofdeffecten coping en leeftijd en het interactie effect op het totale probleemgedrag*

Model 1

	Totaal probleemgedrag			
	<i>B</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
Constante	1.24		1.38	.17
Coping	.26	.43	.65	.52
Leeftijd	.01	.06	.16	.88
Interactie L x C	-.01	-.22	-.32	.75

Noot: L = leeftijd, C = Coping.

De significante resultaten coping en het interactie effect leeftijd x coping zijn samen met leeftijd, welke niet significant was in eerdere analyses, in model 1 verwerkt. Uit de analyses blijkt dat het model significant is ($p = .03$). De proportie verklaarde variantie is 5.8% ($R^2 = .06$). De onafhankelijke variabelen coping, leeftijd en het interactie-effect van leeftijd en coping zijn nu echter niet meer significant.

Conclusie en discussie

In dit onderzoek is de invloed van coping met ouderlijke conflicten is op het welbevinden van kinderen uit echtscheidingsgezinnen geanalyseerd, waarbij is gekeken naar de rol van sekse, leeftijd en duur sinds scheiding. Binnen de steekproef van kinderen uit scheidingsgezinnen is onderzocht of er een significant verschil is tussen jongens en meisjes in de mate van welbevinden. Daarnaast is de samenhang tussen de variabelen leeftijd, duur sinds scheiding, coping en de variabele welbevinden onderzocht. Ten slotte is er door middel van een regressieanalyse gekeken wat de samenhang tussen deze variabelen is. Hieronder zal worden besproken of de vooraf opgestelde hypothesen door dit onderzoek worden verworpen of bevestigd.

Uit de analyses komt naar voren dat er geen significant verschil is tussen jongens en meisjes in de mate van het totale welbevinden na scheiding, gemeten met de SDQ en Cantril. Er is op basis van de Cantril wel een trend te zien, waarbij jongens een hogere mate van algeheel welbevinden laten zien dan meisjes. De hypothese dat meisjes een significant lager welbevinden hebben dan jongens, wordt daarom gedeeltelijk verworpen. Uit de literatuurstudie blijkt dat eerdere onderzoeken eveneens geen eenduidige resultaten opleveren over sekseverschillen in welbevinden. Uit de analyses op het subschaalniveau van de SDQ blijkt dat jongens meer gedragsproblemen vertonen dan meisjes na scheiding van hun ouders. Meisjes ervaren meer emotionele problemen en vertonen meer prosociaal gedrag dan jongens.

Dit komt overeen met wat in literatuuronderzoek bekend is over verschillen in (probleem)gedrag tussen jongens en meisjes.

Wanneer gecontroleerd wordt voor coping wordt er wel een significant verschil tussen jongens en meisjes in algeheel welbevinden gevonden. Het aanvankelijke verschil tussen jongens en meisjes op Gedragsproblemen, Emotionele problemen en Prosociaal verdwijnt wanneer wordt gecontroleerd voor coping. Coping met ouderlijke conflicten is dus van invloed op de gelijke mate van welbevinden bij jongens en meisjes. Deze bevinding komt overeen met andere onderzoeken (Cramer, 1991; Diehl, Coyle & Labouvie-vief, 1996; Irion et al., 1988). Op basis van deze resultaten kan gesteld worden dat coping met ouderlijke conflicten verantwoordelijk is voor de verschillen tussen jongens en meisjes op de subschalen van de SDQ.

De hypothese dat het welbevinden van kinderen uit scheidingsgezinnen een positieve samenhang vertoont met de leeftijd van deze kinderen wordt verworpen, omdat er geen significante correlatie tussen leeftijd en welbevinden op de totaalscore van de SDQ en de Cantril is gevonden. Leeftijd blijkt geen invloed te hebben op het algehele welbevinden van kinderen uit scheidingsgezinnen. Wanneer gekeken wordt naar de subschalen van de SDQ en blijkt dat een hogere leeftijd samenhangt met meer problemen met leeftijdsgenoten en minder sociaal gedrag. Wat betreft de coping met ouderlijke conflicten blijkt dat een hogere leeftijd samenhangt met een lagere coping met ouderlijke conflicten. Dit is opvallend, omdat uit onderzoek blijkt dat oudere kinderen meer cognitieve capaciteiten hebben ontwikkeld, waardoor zij meer vaardigheden hebben ontwikkeld op het gebied van abstract denken en probleemoplossend vermogen (Berden, Althaus & Verhulst, 1990; Ryan, 1989). De verwachting is dat zij daarom een hogere coping met ouderlijke conflicten zouden hebben, maar dit blijkt niet uit dit onderzoek. Een verklaring voor dit resultaat is dat oudere kinderen meer worden blootgesteld aan ouderlijke conflicten en ook meer betrokken zijn bij ouderlijke

conflicten dan jongere kinderen. Hierdoor kunnen zij meer moeite hebben met de coping met deze conflicten.

Coping blijkt uit onderzoeken een belangrijke factor te zijn voor het welbevinden van kinderen uit scheidingsgezinnen. De regressieanalyse laat eveneens zien dat coping een van invloed is op het welbevinden. Een hogere mate van coping hangt samen met een lager niveau van welbevinden bij kinderen. De verwachting was echter dat een hogere mate van coping zou correleren met een hogere mate van welbevinden. Eerdere onderzoeken laten namelijk zien dat een goede coping met ouderlijke conflicten het kind inzicht geeft in de bedoeling van ouders, mogelijkheid geeft tot het beredeneren van conflicten en inzicht geeft in de causale attributie van negatieve uitkomsten (o.a. Grych, Seid, & Fincham, 1992). Dit wordt door het huidige onderzoek echter niet bevestigd. De hypothese dat het welbevinden van scheidingskinderen positief samenhangt met de coping met ouderlijke conflicten wordt daarom verworpen. Wanneer wordt gekeken naar de subschalen van de SDQ hangt een hogere mate van coping samen met meer emotionele symptomen en problemen met leeftijdsgenoten. Een verklaring voor deze opvallende resultaten is de meetpretentie van de subschaal Coping efficacy van de CPIC. In dit onderzoek is er vanuit gegaan dat deze subschaal de coping met ouderlijke conflicten meet. Het is echter goed mogelijk dat deze schaal veel meer de mate van ouderlijke conflicten dan de coping met deze conflicten weergeeft. Wanneer ouders weinig conflicten hebben zal een kind wellicht een lage score op coping met ouderlijke conflicten hebben en wordt niet de coping met conflicten weergegeven. Omdat in dit onderzoek geen vraag naar de mate van ouderlijke conflicten is opgenomen, kan deze verklaring niet worden getoetst.

Ten slotte is gebleken dat er geen significante samenhang bestaat tussen het welbevinden van kinderen uit scheidingsgezinnen en de duur sinds scheiding. Daarom wordt de hypothese dat het welbevinden van kinderen uit scheidingsgezinnen geen verband vertoont met de duur sinds scheiding aangenomen. Deze bevindingen zijn te verklaren aan de hand van de

bevindingen van Van der Valk en collega's (2005). Zij geven aan dat er drie trajecten mogelijk zijn in de jaren na de scheiding van ouder: vermindering, stabilisatie en verergering (het "sleeper effect"). Omdat dit onderzoek één meetmoment heeft en niet vraagt naar het traject van welbevinden na scheiding is het onmogelijk dit onderscheid in de steekproef te maken. Hoewel er dus een samenhang tussen de duur sinds scheiding en welbevinden kan zijn, is het niet verwonderlijk dat in dit onderzoek geen samenhang wordt gevonden.

Binnen het onderzoek is sprake van een aantal sterke punten en een aantal beperkingen. Een sterk punt van dit onderzoek is het gebruik van gevalideerde vragenlijsten die vaak gehanteerd worden in zowel Nederlands als buitenlands onderzoek. Het onderzoek sluit hierdoor aan bij bestaande onderzoeken en maakt het mogelijk onderzoeksresultaten te vergelijken. Tevens is er sprake van een relatief grote steekproef, hoewel de respondenten uit drie provincies afkomstig zijn. Een ander sterk punt is dat binnen het onderzoek een hoge samenhang gevonden is tussen de variabelen op de SDQ. Er is sprake van een matig tot sterke totale betrouwbaarheid op de zelfrapportages van de SDQ. Bij de CPIC is voor de subschaal Coping efficacy een matige betrouwbaarheid gevonden.

De belangrijkste zwakke kant van dit onderzoek is de mogelijke onbetrouwbaarheid van de variabele coping met ouderlijke conflicten, zoals hierboven werd vermeld. De subschaal Coping efficacy is wellicht eerder een indicatie voor de mate van ouderlijke conflicten dan voor de coping met ouderlijke conflicten. Het effect van coping met ouderlijke conflicten is daarom niet met zekerheid te zeggen. De aanbeveling voor toekomstig onderzoek is de mate van ouderlijke conflicten mee te nemen, zodat in het onderzoek hiervoor gecontroleerd kan worden.

Een ander zwak punt van dit onderzoek is de lage betrouwbaarheid de subschalen Gedragsproblemen en Problemen met leeftijdgenoten van de SDQ. Deze lage betrouwbaarheid kan verklaard worden door het feit dat sommige items van de SDQ moesten worden omgepoold. Respondenten die de vragenlijst niet zorgvuldig invullen kunnen deze

vragen dan verkeerd invullen, waardoor de score niet de werkelijke mate van probleemgedrag weergeeft. Ten slotte is in dit onderzoek alleen de rapportage van het kind meegenomen en niet van ouders of leerkrachten. Dit kan een vertekend beeld geven van de het welbevinden van het kind en de coping met ouderlijke conflicten. Voor toekomstig onderzoek wordt aanbevolen ook gegevens van ouders en leerkrachten mee te nemen in het onderzoek.

Concluderend kan gesteld worden dat de resultaten van deze studie geen duidelijk effect van coping op het welbevinden van kinderen uit echtscheidingsgezinnen laten zien. Volgens het onderzoek hangt hogere mate van coping met ouderlijke conflicten samen met een lager niveau van welbevinden bij kinderen. Omdat niet duidelijk waardoor deze samenhang wordt veroorzaakt, met name of deze afhankelijk is van de mate van ouderlijke conflicten, is het van belang dat hier nader onderzoek naar wordt gedaan. Onderzoek naar het welbevinden van kinderen uit scheidingsgezinnen blijft namelijk belangrijk, omdat dit bijdraagt aan een goede begeleiding van kinderen in dit moeilijke proces.

Referenties

- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1269-1287.
- Amato, P. R. (2001). Children of divorce in the 1990's: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15, 355-370.
- Amato, P.R., & Cheadle, J.E. (2008). Parental divorce, marital conflict and children's behavior problems: A comparison of adopted and biological children. *Social Forces* 86, 1139-1161.
- Amato, P. R., & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 110, 26-43.
- Armistead, L., McCombs, A., Forehand, R., Wierson, M., Long, N., & Fauber, R. (1990). Coping with divorce: A study of young adolescents. *Journal of Clinical Child*

Psychology, 19, 79-84.

Berden, G. F., Althaus, M., & Verhulst, F. C. (1990). Major life events and changes in the behavioural functioning of children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 31, 949-959.

Cantril H. (1965) *The Pattern of Human Concerns*. Rutgers University Press, New Brunswick, NJ.

Carver, C. S., Weintraub, J. K., Scheier, M. F. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 267-283.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2008). *Bijna 35 duizend kinderen maakten in 2007 een scheiding mee*. Verkregen via <http://www.cbs.nl/nl->

[NL/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2008/2008-2474-wm.htm](http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2008/2008-2474-wm.htm)

Centraal Bureau voor de Statistiek (2010). *Echtscheiding; leeftijdsverschil, kinderen, geboorteland, huwelijksduur*. Verkregen via <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=60060NED&D1=0-3,5-10,144&D2=a&HD=080619-1211&HDR=T&STB=G1>

Cramer, D. (1991). Social support and psychological distress in women and men. *British Journal of Medical Psychology*, 64, 147-158.

Davies, P. T., & Cummings, E. M. (1994). Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, 116, 387-411.

Diehl, M., Coyle, N., & Labouvie-Vief, G. (1996). Age and sex differences in strategies of coping and defense across the life span. *Psychology and Aging*, 11, 127-139.

Emery, R. E. (1982). Interparental conflict and the children of discord and divorce. *Psychological Bulletin*, 92, 310-330).

- Emery, R. E., Waldron, M., Kitzmann, K. M., & Aaron, J. (1999). Delinquent behaviour, future divorce or nonmarital childbearing, and externalizing behaviour among offspring: A 14-year prospective study. *Journal of Family Psychology, 13*, 568-579.
- Fabricius, W. V., & Luecken, L. J. (2007). Postdivorce living arrangements, parent conflict, and longterm physical health correlates for children of divorce. *Journal of Family Psychology, 21*, 195-205.
- Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire; A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 38*, 581-586.
- Goodman, C., & Pickens, J. (2001). Self-blame and self-esteem in college-aged children from divorced families. *Journal of Divorce and Remarriage, 34*, 119-135.
- Grych, J. H. & Fincham, F. D. (1990). Marital conflict and children's adjustment: A cognitive-contextual framework. *Psychological Bulletin, 108*, 267-290.
- Grych, J. H., & Fincham, F. D. (1993). Children's appraisals of marital conflict: Initial investigations of the cognitive-contextual framework. *Child Development, 64*, 215-230.
- Grych, J. H., Seid, M., & Fincham, F. D. (1992). Assessing marital conflict from the child's perspective: The children's perception of interparental conflict scale. *Child Development, 63*, 558-572.
- Hanson, T.L. (1999). Does parental conflict explain why divorce is negatively associated with child welfare? *Social Forces, 77*, 1283-1315.
- Hetherington, E. M., Bridges, M., & Insabella, G. M. (1998). What matters? What does not? Five perspectives on the association between marital transitions and children's adjustment. *American Psychologist Association, 53*, 167-184.
- Hetherington, E. M., & Kelly, J. B. (2002). *For Better or for Worse*. New York: W.W. Norton & Company.
- Hetherington, E. M. (1999). Should We Stay Together for the Sake of the Children. In E. M.

Kind & Echtscheiding

- Hetherington (Ed.), *Coping with Divorce, Single Parenting, and Remarriage. A Risk and Resiliency Perspective*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Hetherington, E. M., & Stanley-Hagan, M. M. (1997). The Effects of Divorce on Fathers and Their Children. In M. E. Lamb (Ed.), *The Role of the Father in Child Development* (pp. 191-211). New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Hines, A. M. (1997). Divorce-related transitions, adolescence development, and the role of parent-child relationship: A review of literature. *Journal of Marriage and the Family* 59, 375-388.
- Irion, J. C., Coon, R. C., & Blanchard-Fields, F. (1988). The influence of divorce on coping in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 17, 135-145.
- Jeynes, W. H. (2001). The effects of recent parental divorce on their children's consumption of alcohol. *Journal of Youth and Adolescents*, 30, 305-319.
- Kelly, J. B. (2003). Changing perspectives on children's adjustment following divorce. *Childhood*, 10, 237-254.
- Kim, K. L., Jackson, Y., Hunter, H. L., & Conrad, S. M. (2009). Inter-parental conflict and adolescent dating relationships: The role of perceived threat and self-blame appraisals. *Journal of Interpersonal Violence*, 24(5), 844-865.
- Kliewer, W. (1991). Coping in middle childhood: Relations to competence, type A behavior, monitoring, blunting, and locus of control. *Developmental Psychology*, 27, 689-697.
- Kurdek, L. A., & Berg, B. (1987). Children's Beliefs About Divorce Scale: Psychometric characteristics and concurrent validity. *Journal of Clinical and Consulting Psychology*, 55, 712-718.
- Laumann, Billing, & Emery, (2000). Distress among young adults from divorced families. *Journal of Family Psychology*, 14, 671-687.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer.

- Muris, P., Meesters, C. & Van den Berg, F. (2003). The Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ): Further evidence for its reliability and validity in a community sample of Dutch children and adolescents. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 12, 1-8.
- Nicolotti, L., El-Sheikh, M., & Whitson, S. M. (2003). Children's coping with marital conflict and their adjustment and physical health; vulnerability and protective functions. *Journal of Family Psychology*, 17, 315-326.
- Potter, D. (2010). Psychosocial well-being and the relationship between divorce and children's academic achievement. *Journal of Marriage and Family*, 72, 933-946.
- Ryan, N. M. (1989). Stress-coping strategies identified from school age children's perspective. *Research in Nursing and Health*, 12, 111-122.
- Sandler, I., Miles, J., Cookston, J., & Braver, S. (2008). Effects of father and mother parenting on children's mental health in high- and low-conflict divorces. *Family Court Review*, 46, 282-296.
- Sandler, I., Tein, J. Y., & West, S. G. (1994). Coping, stress, and the psychological symptoms of children of divorce: A crosssectional and longitudinal study. *Child Development*, 65, 1744-1763.
- Suls, J., David, J. P., & Harvey, J. H. (1996). Personality and coping: Three generations of research. *Journal of Personality*, 64, 711-735.
- Valls-Vidal, C., Pérez-Testor, C., Guardia-Olmos, J., & Iafraite, R. (2010). Assessment of the familial relationships of young adult children of separated parents. *Journal of Divorce and Remarriage*, 51, 491-507.
- Van der Valk, I. E. (2008). KIES voor het kind! Effectonderzoek naar het preventieve interventieprogramma Kinderen In Echtscheiding Situatie. Universiteit Utrecht: Projectbeschrijving ZonMw onderzoek.
- VanderValk I., Spruijt E., De Goede M., Maas C., & Meeus W. (2005). Family structure and

Kind & Echtscheiding

problem behavior of adolescents and young adults: A growth-curve study. *Journal of Youth and Adolescence*, 34, 533-546.

Van Widenfelt B., Goedhart A., Treffers P., & Goodman R. (2003). Dutch version of the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). *European Child and Adolescent Psychiatry*, 12, 281-289.

Wicks-Nelson, R., & Israel, A. C. (2009). *Abnormal Child and Adolescent Psychology*. New Jersey, America: Pearson Education International.